

**Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi
aniq fanlarga ixtisoslashtirilgan
Davlat umumta'lim maktabi
o'qituvchilarining "Mahorat maktabi"
tadbiri uchun tayyorlagan
bir soatlik dars ishlanmalari**

Toshkent – 2015

Sana :

Sinf: 8-b sinf.

Fan: Iqtisodiy bilim asoslari

Darsning mavzusi: Iste'molchilarning daromadlari va xarajat turlari.

Darsning maqsadi:

a) ta'limiy maqsad: O'quvchilarni iste'molchilarning bozordagi xatti-harakatlari, daromad va xarajat turlari bilan tanishtirish.

b) tarbiyaviy maqsad: O'quvchilarda o'zaro yordam va berilgan vazifani bajarishda mas'uliyat sezish ko'nikmalarini tarkib toptirish.

c) rivojlantiruvchi maqsad: O'quvchilarni ma'lum shartlar asosida ayirboshlashni amaliyotda tashkil qila olish, ayirboshlashning mohiyatini tushunib yetishini rivojlantirish.

Darsda yoritilishi lozim bo'lgan asosiy tushunchalar va atamalar: Oila budjeti, daromad, ish haqi, vaqtbay ish haqi, ishbay ish haqi, oylik maosh, majburiy xarajatlar, erkin xarajatlar, iste'mol savati.

Dars uchun zarur jihozlar va ma'lumotlar manbalari: 8-sinf darsligi, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Texnik vositalar: Kompyuter, multimedia, slaydlar.

Dars tipi: Aralash dars.

Dars turi: Noan'anaviy.

Dars o'tish metodi: "Kichik guruhlarda ishlash", "Aqliy hujum", "Assisement", "SWOT"

Darsning bosqichlari va vaqt taqsimoti:

MAVZU	Iste'molchilarning daromadlari va xarajat turlari.
-------	--

Maqsad	O`quvchilarga “Iste`molchilarning daromadlari va xarajat turlari” mavzusini, iste`molchilarning bozordagi xatti-harakatlari , daromad va xarajat turlari bilan tanishtirish . O`quvchlarni o`z maqsadiga erishish va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, bir-birlariga o`zaro hurmat, jamoa bo`lib ishlash, o`zaro yordam va berilgan vazifani bajarishda mas`uliyat sezish ko`nikmalarini tarkib toptirish. O`quvchilarni mustaqil ishlash, ijodiy izlanish orqali bilim olishga, xotirani mustahkamlashga, tez fikrlash, fikrini aniq ifodalashga o`rgatish, nutq madaniyatini o`stirish.
Vazifalar	O`quvchilarga iste`molchilarning daromadlari va xarajat turlari haqida ma`lumot berish va ularga misollar keltirish, turmushdagi va fandagi ahamiyatini tushuntirish orqali fanga bo`lgan qiziqishlarini oshirish.
O`quv jarayonining mazmuni	Mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy siyosatning mohiyatini, bozordagi sotuvchi va xaruidorning mavqei, ularning daromad manbaalari, xarajatlarning zaruriy va erkin turlari haqida o`rganish.
O`quv jarayonining amalga oshirish texnologiyasi	Metod: “Kichik guruhlarda ishlash”, “Aqliy hujum”, “Assisement”, “SWOT”, “Hammaga shokoladlar” mashqi Vosita: 8-sinf iqtisodiy bilim asoslari darsligi, tarqatma savollar, slaydlar. Nazorat: og`zaki nazorat, guruhlarini baholash. Baholash: 5 ballik reyting asosida.

MASHG`ULOT BOSQICHLARI

BOSQICHLAR	MAZMUNI	METODLAR	VAQTI	
1-bosqich: Tashkiliy qism	Salomlashuv. Navbatchi ahboroti. Ma`naviyat daqiqasi.	Og`zaki muloqat.	2 daqiqa	
2-bosqich: takrorlash	O`qituvchi ishtirokida o`tilgan mavzuni takrorlash va guruhlar bilan ishlash.	Uy vazifani tekshirish - Aqliy hujum; - Assisement	7 daqiqa	
3- bosqich: Mavzu bayoni	O`qituvchi “Iste`molchilarning daromadlari va xarajat turlari ” mavzusi to`g`risida o`quvchilar bilan muloqoti hamda mavzuning asosiy mazmuni to`g`risidagi ma`ruzasi (slaydlar hamda savollar asosida) jamoaviy ish.	Yangi mavzuni yoritish: - Tayyorgarlik; 2 - SWOT 15 - Xulosa; 3	20 daqiqa	

4-bosqich: Mustahkamlash	Mavzu bo'yicha o'quvchilar bilimlari, tushunchalari guruhdagi faoliyatlari orqali aniqlash.	"Hammaga shokoladlar" mashqi	13 daqiqa	
5-bosqich: Mashg'ulot yakuni va uyga vazifa	Darsda g'olib bo'lgan guruh va faol qatnashgan o'quvchilarni rag'batlantirish, mashg'ulotni yakunlash, mustaqil ish uchun topshiriq berish.		3 daqiqa	

Darsning borishi:

1.Tashkiliy qism:

O'quvchilar bilan salomlashib, navbatchi axboroti orqali davomat aniqlanadi. O'quvchilar darsga hozirlanib, 4 guruhga bo'linib o'tiradi.

I guruh: "Yosh soliqchilar".

II guruh: "Yosh iqtisodchilar".

III guruh: "Yosh iste'molchi".

IV guruh: "Yosh menejerlar".

O'quvchilarning javoblariga qarab ularni 5 balli reyting tizimida baholanadi.

Ma'naviyat daqiqasi.

"Daromadga qarab buromad" degan shiori bilan boshlab, har bir o'quvchini o'z bilimi va tafakkurini ishga solib, darsda o'zligini namoyon qilishiga qaratiladi. Oilaning ehtiyojlari daromadlar orqali qondirilishi, mamlakatning ravnaqi esa davlat budjetiga bog'liq ekanligi savol-javob orqali muhokama qilinadi. Davlat budjetining asosini soliqlar tashkil qilinganligi, soliqlarni esa daromad oluvchilar va tadbirkorlar evaziga undirilishi tushuntiriladi.

Guruhlar uchun savollar:

1. I guruh: "Yosh soliqchilar".

Bu so'z arab tilidan olingan bo'lib "Tirikchilik, umr kechirish, yashash" degan ma'noni bildiradi. Hozirgi kunda bu so'zning o'z asl ma'nosidan uzoqlashganini ko'rish mumkin. Bu qanday so'z?

2. II guruh: "Yosh iqtisodchilar".

AQSH da shunday mashhur gap bor: "O'limdan va yana bir narsadan qochib, qutulib bo'maydi". AQSHda yana nimadan qochib bo'lmaydi?

3. III guruh: "Yosh iste'molchi". Mahmud Qoshg'aryning "Devonu lug'atit turk" asarida bir masal bor. Insonlarda shunday munosabat shakllangan. Bir nom bilan ataluvchi arqon mavjud. Arqonni bir uchidagi kishini arslonga, ikkinchi uchidagi insonni sichqonga qiyoslashadi.

Garchand sherdek bo'lsangiz ham arqonning bu tomoniga o'tib qolgudek bo'lsangiz, doimiy qo'rquv, hadik sizni sichqonga aylantirib qo'yadi. Savol: arqonning nomi nima?

4. IV guruh: “Yosh menejerlar”. Sohibquron Amir Temurning harbiy yurishlarda Saroy Mulk xonim ko'pincha birga yurgan. Tarixiy manbalar nng yakdillik bilan faol qatnashgan Amir Temur Saroy Mulk xonimga oshkora bo'ysunmasa-da, biroq uning oqilona maslahatlariga o'zida qandaydir ehtiyoj sezib turgan. Naql qilishlaricha, Amir Temur Eronga qarshi yurish boshlaganda, Isfahonning qamali ko'pga cho'zilib, qo'shinni ozuqa bilan ta'minlashga mablag' yetishmay qoladi. Nihoyat, Amir Temur Samarqandga chopar yo'llab, Saroy Mulk xonimga maktub jo'natdi. Maktub (qisqa bo'lib) mazmunidan ogoh bo'lgach, maktubning orqa tomoniga ”Ulug' amir, zaringiz tugagan bo'lsa, siyosatingiz ham tugadimi?“ deb yozadi va uni choparga tutqazadi. Amir Temur bunga javoban qanday ish tutadi?

Mamlakatning ravnaq topishi, gullab yashnashi, xalqning farovon hayot kechirishi esa uning ma'naviyatiga ham bog'liq. Xalqimiz doimo ma'naviy jasorat hissi bilan yashagan va bu ulug' tuyg'u uning hayotida yillar, asrlar o'tgani sayin tobora kuchayib, yuksalib bormoqda. Chunki xalq ma'naviyati shunday bir ummondiki, har qaysi avlod undan kuch-qudrat va ilhom olib, o'zining naqadar ulkan ishlarga qodir ekanini namoyon etadi.

II. O'tilgan mavzuni takrorlash.

“Takrorlash uchun savol va topshiriqlar” mavzusi yuzasidan berilgan uyga vazifalari tekshirib baholanadi. “Assisement” usulidan foydalanib o'tilgan mavzu baholanadi, baholari izohlab beriladi. O'quvchilarga quyidagi savollar bilan murojaat qilinadi:

1.Iste'mol tovarlari qanday maqsadda ishlatiladi? a) Dastgohlar ishlab chiqarish; b) Boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish va qayta ishlab chiqarish; c) Aholi uy xo'jaliklari ehtiyojlarini qondirish; d) Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish;	3.Bozor qatnashchilarini yozing.
2.Birinchi qog'oz pullar qayerda va nechanchi yili zarb qilingan?	4. карикатурани изохланг:

--	--

3. Yangi dars mavzusini yoritish;

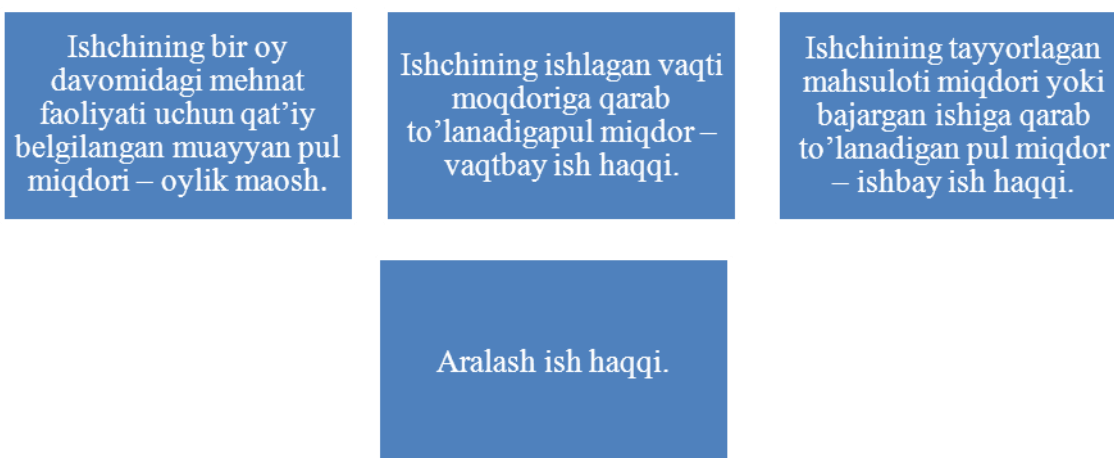
Iste'molchilarning daromad manbalari.

Kishining ma'lum vaqt davomida (bir oyda yoki bir yilda) ishlab topgan va qo'lga kiritgan barcha moddiy hamda pul tushumlari daromad deb ataladi. Daromad bevosita mehnat yoki biror mulk (boylik)ni ishlatish evaziga hosil qilinadigan turi haqida to'xtalamiz. Ish haqi mehnat evaziga olinadigan daromad bo'lib, u iste'molchilar daromadlarining asosiy qismini tashkil qiladi.

Daromad – kishi (oila)ning ma'lum vaqt davomida ishlab topgan va qo'lga kiritgan barcha moddiy hamda pul tushumlari.

Oila budjeti – oilaning ma'lum davrdagi daromad manbalari va harajatlari keltirilgan moliyaviy rejasi

- Ish haqining quydagi turlari bo'lishi mumkin

Davlat tashkilotlarida ishlovchilar, asosan, oylik maosh ko'rinishidagi ish haqi oladilar. Zavod va fabrikalarning ishchilariga ko'pincha ishbay ish haqi belgilanadi. O'qituvchilar, odatda o'tgan darslari uchun vaqtbay ish haqi olishadi. Shuningdek, ba'zi korxona va tashkilotlarda aralash ko'rinishida ish haqi belgilanadi, ya'ni ishchilarga qat'iy oylik maosh tayinlanishi bilan bir qatorda, bajarilgan ish hajmiga bog'liq ravishda qo'shimcha ishbay ish haqi ham beriladi.

Oila daromadlari har doim ham pul ko'rinishida bo'lavermaydi. Masalan, oila o'z tomorqasida sabzavot ekinlari yetishtirib, iste'mol qilishadi. Bu bilan ular to'g'ridan to'g'ri ne'mat ko'rinishidagi daromadni o'zlashtirishyapti.

Har bir ishlovchi butun ish faoliyati davomida ish haqining bir qismini pensiya jamg'armasiga o'tkazib boradi. Vaqt o'tishi bilan ishlovchi qarib ishlashga layoqatsiz bo'lib qolgan paytida unga ana shu jamg'arma hisobidan qarilik nafaqasi – har oyda ma'lum miqdorda pul berib turiladi. Stipendiya talabalarga o'qish davrida, nafaqalar esa ishsizlik, kasallik yoki boshqa sabablarga ko'ra vaqtincha ishlay olmaydigan kishilarga, ko'p bolali yoki ta'minlangan oilalarga davlat va korxonalar tomonidan beriladigan yordam pulidir. Uy xo'jaliklarining daromadini ish

haqidan tashqari nafaqa, stipendiya, ishsizlik yoki kam ta'minlanganlik nafaqasi kabi boshqa daromadlar tashkil qiladi. Davlat tomonidan berilgan yordam pullari boshqacha ijtimoiy transfertlar deb ham ataladi.

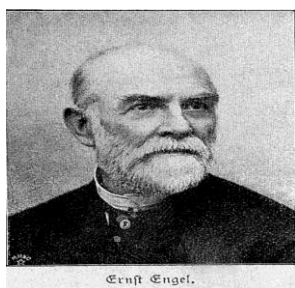
Oila xarajatlari. Oilaning quyidagi turdagi xarajatlari bo'lishi mumkin:

Oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish;	transport xarajatlari;
kiyim-kechak va oyoq kiyimlarini sotib olish;	daromad solig'i, mulk solig'i va boshqa soliq hamda majburiy to'lovlar;
Uy joydan foydalanganlik uchun to'lovlar;	davolanish xarajatlari
Gaz, elektr energiyasi, ko'mir, o'tin va boshqa yonilg'ilarni sotib olish;	ta'lim va kasb hunar o'rganish xarajatlari;
Uy-ro'zg'or buyumlarini xarid qilish;	uy-joy sotib olish yoki qurish xarajatlari;
Uy-ro'zg'ordagi maishiy xizmatlar uchun to'lovlar;	avtomobil, qimmatbaho johozlar va buyumlar sotib olish;
Shaxsiy ehtiyoj buyumlari va xizmatlar uchun xarajatlar;	qimmatbaho qog'o'zlar sotib olish;
Avtomobildan foydalanish xarajatlari;	to'y va har xil marosimlarni o'tkazish xarajatlari;
Madaniy hordiq, sayohat va dam olish xarajatlari;	

Iste'mol xarajatlarini ikki turga bo'lish mumkin: majburiy xarajatlar va erkin xarajatlar.

Majburiy xarajatlar – kundalik turmushda ularsiz yashab bo'lmaydigan birlamchi xarajatlar.

Unga oziq-ovqat mahsulotlari, maishiy xizmat, kiyim-kechak va transportga ketgan xarajatlar kiradi. Uni boshqacha, iste'mol savati deb ham atashadi. Qolgan xarajatlar – erkin xarajatlar sirasiga kiradi. Agar odamning yoki oilaning daromadi majburiy xarajatlardan ortmasa, uning erkin xarajatlarga mablag'i qolmaydi. Oilaning daromadlari qancha ko'p bo'lsa, uning shuncha

Ernest Engel.

oz nemis iqtisodchisi Ernest Engel fanga kiritgan.

Majburiy xarajatlar-kundalik turmushda ularsiz yashab bo'lmaydigan birlamchi xarajatlar. Erkin xarajatlar-qondirilishi birlamchi bo'lmagan ehtiyojlar uchun xarajatlar. Nemis iqtisodchi olimi Ernest Engelning ko'p yillik izlanishlari oila daromadining oshishi bilan oilaning xarajatlari tarkibi o'zgaradi, degan xulosaga olib keldi. Oila daromadlari miqdori oshganda jami xarajatlarga nisbatan oziq-ovqatga sarflanadigan xarajatlarning salmog'i kamayadi, kiyim-

kechak, uy-joy va energiya manbalariga sarflaydigan xarajatlar salmog'i esa o'zgarishsiz qoladi, madaniy va nomoddiy xarajatlar salmog'i esa ortib boradi.

Iste'molchilarning birlamchi-qondirilishi majburiy bo'lgan va ikkilamchi-qondirilishi erkin bo'lgan xarajatlari mavjud. "SWOT" metodi orqali mavzu batafsil tushuntiriladi. Daromad va xarajatning

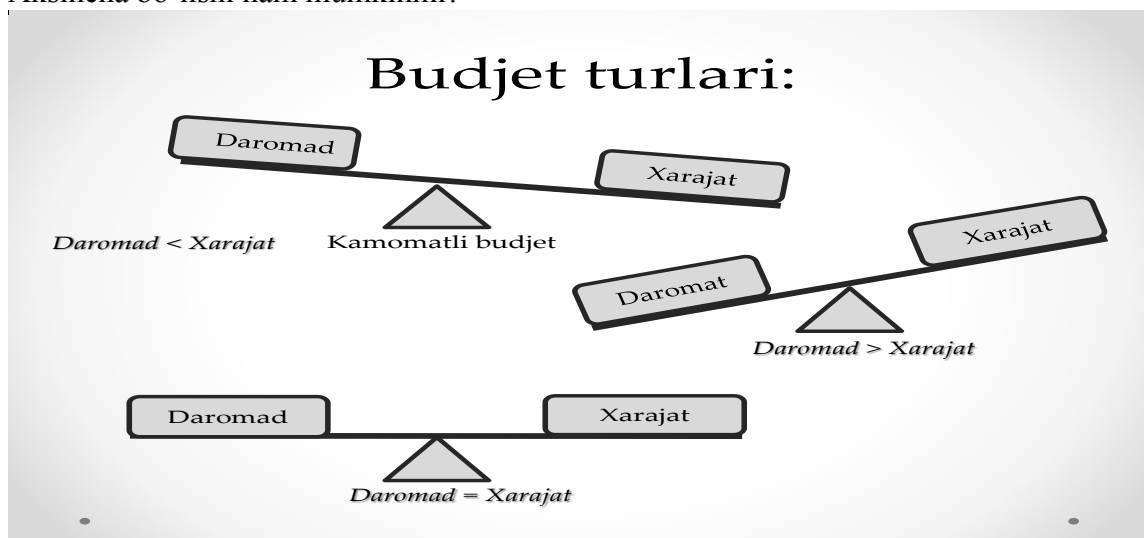
S (kuchli)		W (kuchsiz)	
• ehtiyojlarni , maksimal naf olishga intiladi • sotib olish yoki olmaslikni mustaqil hal qiladi. • o'zini tejamli, ratsional tutishga harakat qiladi. • Jamiyat rivojlanadi		• Rejalashtilmasa ishlatib yuborish mumkin • Qarzga kirib ketiladi	
O (imkoniyati)		T (tahdid)	
• Barcha orzu-istaklarga erishiladi • Davolanish • Dam olish • Jamg'arish		• Kamomad • Pul ko'payib man-manlik • Inflatsiya	
Oilaning daromad turlari.	So'mda.	Oilaning xarajat turlari.	So'mda.
1. Otaning ish haqi 2. Onaning maoshi 3. Ijara haqi 4. Boboning nafaqasi 5. Buvining nafaqasi 6. Omonat foizi		Oziq- ovqat mahsulotlari Kiyim-kechak Transport xarajatlari Uy-joy uchun to'lov Maishiy xizmat uchun to'lov Uy-ro'zg'or mollari Madaniy hordiq Soliqlar Boshqa xarajatlar	
Jami:		Jami:	

Yuqoridagi rasmda tasvirlangan oila kishidan iborat bo'lib, ular ko'p qavatli uyda yashashadi. Ota bankda menejer bo'lib ishlaydi, so'm oylik ish haqi oladi. Ona o'qituvchi, so'm maosh oladi. Bobo va buvi har oyda so'mdan qarilik nafaqasini olishadi. Oilaga tegishli do'kon bo'lib u qo'shniga ijaraga berilgan. Har oyda so'm ijara haqi sifatida daromad olinadi. Shuningdek, oila 1000000 so'm mablag'ini bankka yillik foiz stavkasi 18% bo'lgan omonat sifatida qo'ygan.

Faollashtiruvchi savol va topshiriqlar.

1. Rasm tagida keltirilgan matnda tushirib qoldirilgan sonlarni taxminan aniqlab, oilaning bir oylik daromadlarini yuqoridagi jadvalning chap tomoniga yozing va jami miqdorini hisoblang.
2. Sizningcha bu oilaning bir oy davomida qanday xarajat turlari bo'lishi mumkin? Ularning necha so'mligini jadvalning o'ng tomoniga yozib chiqing. Lozim bo'lsa, boshqa xarajat turlarini ham yozib, bir oylik jami xarajatlar miqdorini aniqlang. Hosil bo'lgan jadval oila budjeti deb ataladi. Har bir oila shunday moliyaviy rejani – budjetni tuzib, uning kelgusi davrdagi faoliyatini, kutilayotgan daromadlariga qarab harajatlarni amalga oshirsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Oilaning bir oylik budjetidagi jami daromadlari va jami xarajatlari miqdorini o'zaro taqqoslang. Ular har doim ham teng bo'laveradimi?
4. Jami daromadlar rejalashtirilayotgan jami xarajatlardan kam bo'lsa nima qilish kerak? Aksincha bo'lishi ham mumkinmi?

5. Darsga yakun yasash va baholash.

O'quvchilar e'tibori "Buni yodda tuting" bandidagi jummalarga qaratiladi. Darsda faol qatnashgan o'quvchilar baholanadi.

6. Uyga vazifa.

1. "Bilimingizni sinab ko'ring!" bandidagi 3—6-savollar.
 2. "Qadriyatlar" bandidagi xalqimizning "Daromadga qarab buromad" degan maqolini qanday tushunasiz?
 3. "Topshiriq" Engel qonunining mohiyatini hayotiy misollar yordamida tushuntirib bering. Moddiy va nomoddiy xarajatlar salmog'i ortib borishini izohlab berishga harakat qiling.
-
-